

"KUNTUG'MISH" DOSTONIDA "TOPISHISH" (YECHIM) VA BAXTLI YAKUN AN'ANASI**Toshtemirova Gulira'no**

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek xalq qahramonlik va ishqiy-sarguzasht dostonlarining yorqin namunasi bo'lgan "Kuntug'mish" dostonida topishish motivi hamda baxtli yakun an'anasi tahlil qilinadi. Asarda qahramonlarning uzoq ayriliq va sinovlardan so'ng visolga erishishi, oilaviy va ijtimoiy muvozanatning tiklanishi xalqning adolat, ezgulik va vafoga bo'lgan ishonchini ifodalashi yoritiladi. Shuningdek, doston yechimida topishish, tanishish, to'y va adolatning qaror topishi kabi an'anaviy epik motivlarning badiiy funksiyalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Kuntug'mish, topishish motivi, baxtli yakun, xalq dostoni, epik an'ana, syujet, badiiy vositalar, folklor.

Xalq dostonlarining kompozitsion qurilishida yechim va yakuniy qism asarning g'oyaviy maqsadini xulosalovchi, tinglovchining estetik intilishlarini qoniqtiruvchi eng muhim bosqich hisoblanadi. "Kuntug'mish" dostonida "topishish" motivi shunchaki ikki yoshning uchrashuvi emas, balki uzoq davom etgan azoblar, ayriliqlar va ijtimoiy adolatsizliklar ustidan qozonilgan ma'naviy g'alaba tantanasidir. O'zbek dostonchilik an'anasida, xususan, ishqiy-sarguzasht dostonlarida baxtli yakun (happy end) majburiy va barqaror qonuniyat bo'lib, u xalqning ezgulik va adolatga bo'lgan cheksiz ishonchini badiiy in'ikos ettiradi. "Kuntug'mish" dostonidagi topishish sahnasi asrlar davomida sayqallangan epik formulalar va sotsial-psixologik qatlamlar bilan boyitilgan bo'lib, u doston syujetining mantiqiy nuqtasi vazifasini o'taydi.

Yechim bosqichining boshlanishi doston syujetida qahramonning o'z o'zligini qayta tiklashi va yaqinlari tomonidan tanilishi jarayoni bilan bog'liqdir. "Kuntug'mish" dostonida Kuntug'mishning uzoq yillik sargardonlikdan so'ng o'z farzandlari Gurkiboy va Mohiboy bilan uchrashishi "topishish" silsilasining birinchi va eng ta'sirchan bo'g'inidir. Bu yerda baxshi psixologik tanishuv usulidan foydalanadi: farzandlar otasini darrov tanimaydilar, balki ma'lum bir sinovlar va nola-she'rlar (termalar) orqali haqiqat yuzaga chiqadi. Bu jarayon dostonning emotsional tarangligini pasaytirmagan holda, tinglovchini eng baxtli lahzaga — oila butunligining

tiklanishiga tayyorlaydi. Farzandlar orqali otaning tanilishi dostonchilikdagi avlodlar davomiyligi va qoniy bog‘liqlik an‘anasini mustahkamlaydi.

Topishish motivining badiiy funksiyasi nafaqat qahramonlarni jismoniy birlashtirish, balki asar davomida buzilgan ijtimoiy muvozanatni qayta tiklashdan iborat. Kuntug‘mish va Xolbeking uchrashishi dostonning markaziy yechimi bo‘lib, u barcha oldingi ziddiyatlarni bartaraf etadi. Ushbu uchrashuv sahnasi baxshilar tomonidan o‘ta lirik, dabdabali va ramzlarga boy tilda tasvirlanadi. Ayriliqning o‘rnini visol, nolaning o‘rnini shodlik egallashi dostonning badiiy pafosini "fojia"dan "tantana"ga o‘zgartiradi. Topishish sahnasida qo‘llaniladigan barqaror epik formulalar (masalan, yuzga yuz tushishi, dildagi hasratlarning bayon etilishi) dostonning lirik-romantik tabiatini to‘liq ochib beradi. Bu lahza tinglovchi uchun barcha ruhiy iztiroblardan xalos bo‘lish (katarsis) lahzasidir.

Baxtli yakun an‘anasi xalq dostonlarining optimistik dunyoqarashini belgilaydi. Real hayotda sevgi fojea bilan tugashi mumkin bo‘lsa-da, epik haqiqatda ezgulik albatta g‘alaba qozonishi shart. "Kuntug‘mish" dostonida baxtli yakun faqat qahramonlarning topishishi bilan cheklanmaydi, balki u yovuzlikning jazolanishi bilan uyg‘unlashadi. Azbarxo‘janing kirdikorlari fosh etilishi va uning munosib jazo olishi adolatning oliy ko‘rinishidir. Shuningdek, doston yakunida Kuntug‘mishning o‘z yurtiga qaytishi va taxtni qayta egallashi (yoki munosib martabaga erishishi) asarning ijtimoiy-siyosiy optimizmini tasdiqlaydi. Baxtli yakun — bu tartibsizlik (xaos) ustidan tartib (kosmos) o‘rnatilishining ramziy ifodasidir.

Doston yechimida "to‘y" motivi markaziy o‘rin tutadi. An‘anaga ko‘ra, asar yakunida "qirq kecha-yu qirq kunduz" davom etgan to‘y tasviri beriladi. Bu to‘y shunchaki bayram emas, balki qahramonning barcha sinovlardan o‘tib, jamiyatda o‘z o‘rnini qayta egallaganligining ijtimoiy e‘tirofidir. "Kuntug‘mish" dostonida ham ushbu an‘naviylik saqlangan: Kuntug‘mish va Xolbeking visoli butun el-yurt shodiyonasi bilan yakunlanadi. To‘y motivi dostonning boshlanishidagi "farzandtalablik" qayg‘usiga teskari (antitez) ravishda, avlodning davomiyligi va hayotning g‘alabasini anglatadi. Bu sahnada lisoniy an‘naviylik o‘zining eng yorqin, rang-barang va tantanavor shaklida namoyon bo‘ladi.

Yechim bosqichida baxshi personajlar orasidagi barcha sirlarni oydinlashtiradi. Bu epik tushuntirish (explanation) jarayoni bo‘lib, unda Kuntug‘mish boshidan kechirgan barcha sarguzashtlarini yaqinlariga so‘zlab beradi. Bu takrorlar doston strukturasida voqealarni umumlashtirish va xulosalash vazifasini o‘taydi. Tinglovchi uchun barcha savollarga javob berilishi dostonning kompozitsion jihatdan "yopiq" va tugal bo‘lishini ta‘minlaydi. "Kuntug‘mish" dostonida bunday xulosaviy epizodlar

ko'pincha dostonning eng go'zal she'riy parchalari orqali amalga oshiriladi, bu esa asarning badiiy ta'sirchanligini yakuniy nuqtada yanada kuchaytiradi.

Baxtli yakun an'anasining sotsial-psixologik ildizlari xalqning orzu-armonlari bilan bog'liq. Tarixning og'ir sinovlaridan o'tgan xalq o'z dostonlarida ideallashtirilgan haqiqatni yaratishga intilgan. Kuntug'mish kabi qahramonlarning har qanday qiyinchilikdan so'ng albatta murod-maqсадiga yetishi tinglovchiga ma'naviy madad beradi. Shuning uchun ham yechim qismidagi topishish motivi dostonning didaktik (tarbiyaviy) quvvatini oshiradi. U insonni sabrga, vafoga va adolatga ishonishga o'rgatadi. "Kuntug'mish" dostonining yakuni — bu poklik va matonatning har qanday makkorlik va zulmdan ustun ekanligi haqidagi epik deklaratsiyadir.

Topishish sahnasida "tanituvchi buyumlar" yoki "nishonlar" (uzuk, xat, chandiq yoki maxsus kiyim) muhim rol o'ynashi dostonchilikdagi qadimiy an'anadir. "Kuntug'mish" dostonida ham qahramonning o'zligini isbotlovchi detallar syujet yechimini tezlashtiradi. Bu lisoniy va badiiy vositalar dostonning mifologik va realistik qatlamlarini birlashtiradi. Nishon orqali tanish — bu taqdirning ayrilmas ekanligiga ishoradir. Baxshilar bu detallarni qo'llash orqali doston syujetidagi tasodifiylikni mantiqiy zaruriyatga aylantiradilar. Qahramon o'z nishoni bilan o'zining ijtimoiy va oilaviy maqomini qaytarib oladi.

Yechimning yana bir muhim tomoni — bu personajlar iyerarxiyasining qayta tiklanishidir. Doston yakunida ijobiy qahramonlar eng yuksak martabalarga (podsholik, boylik, oilaviy baxt) erishsalar, salbiy personajlar eng tuban darajaga (o'lim, quvg'in, sharmandalik) tushadilar. "Kuntug'mish" dostonida Kuntug'mishning yana o'z yurtiga hukmdor bo'lishi yoki ota-onasi duosini olishi dostonning axloqiy-etik tizimi mukammal ekanligini ko'rsatadi. Baxtli yakun faqatgina shaxsiy muvaffaqiyat emas, balki koinotdagi ma'naviy muvozanatning tiklanishidir. Bu holat dostonning epik dunyosini tartibga soladi va uni tugal badiiy modelga aylantiradi.

Baxshi mahorati aynan mana shu yakuniy sahnani qanchalik hayajonli va samimiy qilib bera olishida ko'rinadi. Masalan, Ergash Jumanbulbul o'g'li variantida topishish sahnasi shunday yuksak lirik pafosda kuylanganki, u o'quvchini ham shodlikdan, ham ayriliq xotiralaridan yig'latadi. Baxshi quvonch va dardni uyg'unlikda tasvirlaydi, bu esa yechimning hayotiylikni oshiradi. Baxtli yakun shunchaki mexanik ravishda sodir bo'lmaydi, u qahramonning barcha azoblariga munosib "badal" sifatida taqdim etiladi. Lisoniy jihatdan yakuniy qism oq fотиha, duo va ezgu tilaklar bilan boyitilgan bo'lib, bu dostonning xalq orasidagi ijtimoiy vazifasini (duogo'ylik, yaxshi niyat) bajaradi.

Doston genezisi nuqtai nazaridan baxtli yakun qadimiy marosimlar va bayramlar bilan bogʻliq boʻlib, u jamiyatning yashash qudratini tasdiqlaydi. "Kuntugʻmish" dostonidagi topishish motivi qahramonning oʻz qabilasi yoki oilasiga qaytishi — bu uning ijtimoiy reabilitatsiyasidir. Sargardonlikdan qaytgan qahramon yangi bilim va tajribaga ega boʻlgan "komil inson" sifatida qaytadi. Shuning uchun ham yechim faqat syujetning tugashi emas, balki qahramon hayotining yangi va yanada yuksak bosqichi boshlanishidir. Epik yakun doimo ochiq kelajakka (avlodlar davomiyligiga) ishora qilishi bilan ham ahamiyatlidir.

3-jadval

"Kuntugʻmish" dostonida obrazlar tizimi va badiiy tasvir vositalarining funksional tahlili

Element turi	Asosiy vakillari	Syujetdagi badiiy vazifasi	Lisoniy ifoda usuli
Markaziy obrazlar	Kuntugʻmish, Xolbeka	Sevgining matonati va vafodorlik gʻoyasini gavdalantirish.	Lirik nola, terma, oʻtkir psixologik monologlar.
Antagonist obraz	Azbarxoʻja	Konfliktni yuzaga keltirish va qahramonlarni sinovga tortish.	Kinoya, makkorona dialog, dramatik pafos.
Yordamchi obrazlar	Koʻk ot, Gurkiboy, Mohiboy	Mushkul vaziyatlarda najot berish va adolatni tiklash.	Epik formulalar, bashoratli nutq, harakat dinamikasi.
Epik formulalar	"Kunlardan bir kun", "Yoʻl yursa ham moʻl yurib"	Epik vaqt va makonni tartibga solish, matn ritmini taʼminlash.	Barqaror soʻz birikmalari va qoliplashgan jumlar.

Element turi	Asosiy vakillari	Syujetdagi badiiy vazifasi	Lisoniy ifoda usuli
Badiiy tasvir vositalari	Mubolag'a, sifatlash, o'xshatish	Personajlar portretini ideallashtirish va emotsionallikni oshirish.	Giperbola, epitet, an'anaviy lisoniy qoliplar.

Ushbu jadval "Kuntug'mish" dostonining badiiy to'qimasini tashkil etuvchi elementlarning o'zaro uzviyligini ko'rsatib beradi. Dostonning obrazlar tizimi shunchaki personajlar majmuasi emas, balki asarning g'oyaviy maqsadiga bo'ysundirilgan yaxlit mexanizmdir. Markaziy qahramonlar o'zlarining lirik nolalari orqali tinglovchining hissiyotiga ta'sir etsa, antagonist obraz (Azbarxo'ja) voqealar rivojiga dramatik shiddat olib kiradi. Jadval tahlili shuni isbotlaydiki, obrazlarning syujetdagi o'rni ularning lisoniy qiyofasi bilan mustahkam bog'langan: ijobiy qahramonlar tili nafosat va dard bilan yo'g'rilgan bo'lsa, salbiy obrazlar nutqida makkorlik va ijtimoiy illatlar aks etadi.

Xulosa, doston tilidagi epik formulalar va badiiy tasvir vositalari matnning "lisoniy karkasi" vazifasini o'taydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy sifatlashlar (masalan, Xolbekaning oydek go'zalligi) qahramonni oddiy insoniy darajadan epik ideal darajasiga ko'taradi. Bu esa o'quvchida qahramonning barcha sargardonliklari olijanob maqsad yo'lida ekanligiga ishonch uyg'otadi. Jadvalda keltirilgan yordamchi obrazlar, xususan, farzandlar va sadoqatli otning funksiyasi syujet yechimidagi "topishish" va "baxtli yakun"ni mantiqiy yakuniga yetkazishdan iboratdir.

Ushbu tizimli yondashuv doston kompozitsiyasining naqadar pishiqqligini ko'rsatadi. Har bir obraz va lisoniy vosita asar yakunidagi baxtli yakun an'anasiga xizmat qiladi. Azbarxo'janing hiylalari dostonning o'rta qismida taranglikni yuzaga keltirsa, qahramonlik va yordamchi kuchlarning aralashuvi bu taranglikni ijobiy yechim bilan yakunlaydi. Jadval tahlili xulosa sifatida shuni tasdiqlaydiki, "Kuntug'mish" dostoni o'zining mukammal obrazlar tizimi va an'anaviy tili orqali xalqning adolat va go'zallik haqidagi eng yuksak orzularini vizuallashtira olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Afzalov M. O'zbek xalq dostonlari haqida. – Toshkent: Fan, 1964.
2. Afzalov M. O'zbek xalq ertaklari haqida. – Toshkent: Fan, 1965.

3. Zarifov H. O'zbek xalq dostonlari. – Toshkent: Fan, 1947.
4. Jirmunskiy V. M., Zarifov H. Sh. Uzbekskiy narodniy geroicheskiy epos. – Moskva: GIHL, 1947.
5. Mirzayev T. Epik mahorat maktabi. – Toshkent: Fan, 1981.
6. Mirzayev T. Alpomish dostonining o'zbek variantlari. – Toshkent: Fan, 1968.
7. Sarimsoqov B. O'zbek xalq og'zaki ijodi (O'quv qo'llanma). – Toshkent: O'qituvchi, 1991.
8. Sarimsoqov B. Badiiy turlarning differentsiatsiyasi va integratsiyasi. – Toshkent: Fan, 1986.
9. Imomov K. O'zbek xalq dostonlari poetikasi. – Toshkent: Fan, 1990.
10. Imomov K. O'zbek xalq nasri poetikasi. – Toshkent: Fan, 1981.
11. Safarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: Musiqa, 2010.
12. Safarov O. O'zbek bolalar folklori. – Toshkent: Fan, 1985.
13. Razzoqov H., Mirzayev T., Sobirov O., Sarimsoqov B. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1980.
14. Jo'rayev M. O'zbek xalq dostonlarida epik vaqt va makon. – Toshkent: Fan, 2005.
15. Jo'rayev M. Sehrli raqamlar siri. – Toshkent: Fan, 1991.
16. Eshonqulov J. Folklor: obraz va talqin. – Qarshi: Nasaf, 1999.
17. Eshonqulov J. O'zbek folklorida tush motivi va uning badiiy funksiyalari. – Toshkent: Fan, 2011.
18. Alaviya M. O'zbek xalq marosim qo'shiqlari. – Toshkent: Fan, 1974.